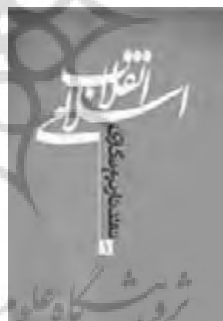

نقد تاریخ نگاری انقلاب اسلام

• رحیم نیکبخت^۱

پژوهشگر تاریخ انقلاب اسلامی

■ نقد تاریخ نگاری انقلاب اسلامی
■ ناشر: مرکز اسناد انقلاب اسلامی
■ چاپ اول، ۱۳۸۹، تعداد صفحات: ۳۱۲

پس پیروزی انقلاب اسلامی، سه دسته‌ی مشخص منابع با رویکردی مشخص در حوضه‌ی تاریخ نگاری انقلاب اسلامی منتشر و قابل دسته‌بندی است. گونه‌ی نخست که ادبیات پر دامنه و تعداد دارد تاریخ نگاری انقلاب اسلامی با رویکردی کمونیستی و چپ است. این ادبیات عاریتی با نگاه کمونیستی به روایت انقلاب اسلامی می‌پردازد و تلاش دارد ریشه‌های مادی آن را و تضاد طبقاتی پیش گفته مارکس و لنین و... را در انقلاب ایران اثبات کند. در سوی دیگر، می‌توان منابعی را ملاحظه کرد که در روایت انقلاب اسلامی و تاریخ معاصر رویکرد ملی‌گرایانه داشته و ملی‌گرایان را محور مبارزات دانسته‌اند و هیچ وزنی و جایگاهی برای نیروهای مذهبی قائل نیستند.

در این میان، با تأخیر شاهد پیدایش نوعی تاریخ نگاری اسلامی هستیم که در آن نیروهای مذهبی و انقلابی خود به ثبت و ضبط تاریخ انقلاب اسلامی خویش دست به کار شده و وارد عرصه‌ی پژوهش و تحقیق شده‌اند. در این رویکرد مرکز اسناد انقلاب اسلامی که با فرمان حضرت امام تأسیس شده، توانسته است بدون وابستگی به دولت‌ها گام‌های اساسی در تاریخ نگاری انقلاب اسلامی بردارد.^۲

طی سالیان اخیر، از یک سو نقد و بررسی آثار منتشر شده‌ی خود مرکز اسناد انقلاب اسلامی^۳ و هم نقد و بررسی منابع و آثار منتشر شده دیگر ضرورتی انکارناپذیر بود^۴ بر همین اساس، مرکز اسناد انقلاب اسلامی خود پیشگام نقد و بررسی تاریخ نگاری انقلاب اسلامی شد و با تأسیس گروه نقد در بخش هنر و ادبیات معاونت پژوهشی با مسئولیت آقای دکتر رشید جعفرپور برنامه‌هایی تدوین نمود که انتشار کتاب اول «نقد تاریخ نگاری انقلاب اسلامی» در سال ۱۳۸۸، از اولین دست‌آورد های این گروه است. مجلدات دیگر این مجموعه زیر چاپ است و به تدریج انتشار خواهد یافت. ضمن این که تدوین و مراحل ارزیابی مقالات نقد و بررسی در گروه مربوطه ادامه دارد. اولین مجموعه (نقد تاریخ نگاری انقلاب اسلامی) شامل هشت مقاله با عناوین زیر است:

- ۱- مبانی مشروطیت و قدرت در جمهوری اسلامی ایران؛ علی کردی
- ۲- ایران در حکومت روحانیون؛ رشید جعفرپور
- ۳- تاریخ سیاسی بیست و پنج ساله ایران (از کودتا تا انقلاب)؛ محمد طاهر مقدم
- ۴- یک‌رنگی؛ ولی الله حامی
- ۵- شکل‌گیری انقلاب اسلامی (از سلطنت پهلوی تا جمهوری اسلامی)؛ علیرضا نقی‌زاده مایوسفی
- ۶- مشروطه ایرانی؛ رضا تابش

۷- انقلاب ایران در دو حرکت؛ محمدعلی صدر شیرازی

۸- زمستان ۶۲؛ مهدی حق‌بین

اولین مقاله که توسط آقای علی کردی از پژوهشگران برجسته تاریخ انقلاب اسلامی به نگارش درآمده است، به معرفی و نقد کتاب مبانی مشر و طیت و قدرت در جمهوری اسلامی، نوشته عباس زارع پرداخته است. نویسنده در چهارچوب نظری نظریه کاریزمایی ماکس وبر و با استفاده از منابع دیگر سعی در اثبات وظیفه خود کرده و کوشیده است شکل‌گیری مبانی مشروطیت نظام جمهوری اسلامی ایران را با ظهور جنبش کاریزمایی به رهبری امام خمینی تفسیر کند. (ص ۱۸) ناقد در نقد خود سه گونه نقد بر کتاب مبانی مشروطیت قدرت در جمهوری اسلامی ایران وارد کرده و پیرامون آن به بررسی نشسته است؛ نقد شکلی، نقد محتوایی و نقد روشی. مؤلف محترم کتاب، که در تألیف خود صرفاً به دنبال اثبات نظریه‌ی خود است، از ارائه داده‌های متعارض نظریه‌ی خود دوری جسته و با این نگاه یک‌سونگرانه بر آن است به اجبار مبانی مشروعیّت قدرت و رهبری امام خمینی را کاریزمایی مطرح نماید. درحالی‌که مبانی مشروطیت قدرت علما و مراجع در تشیع ویژگی‌هایی دارد که نظریه‌ی ماکس وبر ناتوان از تجزیه و تحلیل آن است.

مقاله‌ی دوم کتاب به نقد کتاب ایران در حکومت روحانیون (Iran under the Ayatollahs) تألیف دیلیپ هیرو می‌پردازد. این کتاب توسط محمدجواد یعقوبی دارایی به فارسی ترجمه و در سال ۱۳۸۶ به همت مرکز بازشناسی اسلام و ایران، منتشر گردیده است. کتاب فوق از جمله ۵۰۰ جلد کتاب برتر نوشته شده توسط خارجیان است که در آن صیغه‌ی آکادمیک و روش تحقیق علمی رعایت شده است. نویسنده هدف خود را از نگارش این کتاب ارائه تاریخ سیاسی اقتصادی ایران عنوان کرده و تلاش می‌کند میراث اسلامی جامعه ایرانی، به ویژه رویدادهای قبل و بعد از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ را مد نظر قرار دهد. از نقاط قوت کتاب فوق که ناقد به آن اشاره کرده است، پیگیری

مجدانه نویسنده برای بررسی روند تاریخ انقلاب اسلامی و سفرهای مکرر مؤلف به ایران بوده تا از نزدیک شاهد حوادث انقلاب اسلامی باشد. نویسنده کتاب در مقدمه کتاب با شگفت ارزیابی کردن انقلاب اسلامی عنوان می‌کند که امام خمینی از خارج از کشور بدون داشتن حزب سیاسی (بائبات‌ترین جزیره) منطقه خاورمیانه را دستخوش انقلاب می‌کند. (ص ۴۲)

در نقد و بررسی این کتاب عنوان شده است کتاب رویکردی ژورنالیستی به انقلاب اسلامی داشته و بسیاری از داده‌های تاریخی آن سندیت رسمی ندارند. ضمن این که مؤلف در نگارش برخی حوادث چون قیام ۱۵ خرداد توجه کافی را نداشته است

مقاله سوم به نقد و بررسی تاریخ سیاسی و بیست و پنج ساله ایران، تألیف غلامرضا نجاتی اختصاص یافته است. تألیف فوق در دو مجلد، در سال ۱۳۷۱ توسط مؤسسه‌ی خدمات فرهنگی رسا منتشر شده است. مؤلف از افسران سابق ارتش با گرایش‌های ملی است که در مقطعی و کالت سران نهضت آزادی را که توسط رژیم شاه زندانی شده بودند، برعهده گرفته است. در نقد و بررسی کتاب بهره‌گیری مؤلف از منابع مختلف از جمله کتاب، مقالات، اسناد، روزنامه‌ها، مجلات و مصاحبه‌ها از نقاط قوت عنوان شده است و در نقد محتوایی کتاب می‌خوانیم که مؤلف در پیشگفتار کتاب عنوان کرده است «هدف کتاب دفاع یا هواخواهی از یک موضوع نیست، بلکه توصیف مستند است از یک دوره بیست و پنج ساله‌ی تاریخ ایران از ۲۹ مرداد ۱۳۳۲ تا آغاز اسفند ۱۳۵۷» ولی در برخی موارد او به این گفته خود وفادار نبوده است و خواسته یا ناخواسته از برخی جریانها و گروه‌ها و شخصیت‌ها حمایت کرده و نقش برخی از گروه‌های دیگر را کمرنگ نموده و یا حتی نادیده گرفته است. (ص ۹۰-۹۱)

یک‌رنگی نام کتابی از خاطرات آشفته شاهپور بختیار آخرین نخست‌وزیر محمدرضا شاه پهلوی است که در ادامه کتاب نقد تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی توسط ولی‌الله حامی نقد و بررسی شده است. این کتاب نخست به

راهپیمایی مردم قم، بهمن ۱۳۵۷

فرانسه در سال ۱۹۸۲ میلادی ۱۳۶۱ شمسی منتشر و توسط خانم مهشید امیرشاهی در همان جا به فارسی ترجمه و منتشر شد. مؤلف این مقاله نخست به مرور یک‌رنگی و بیان خلاصه‌ی آن و سپس به نقد شکلی و سپس به روشی و محتوایی می‌پردازد. در نقد محتوایی کتاب می‌خوانیم: «کتاب یک‌رنگی مجموعه‌ای است از خاطره‌های تظاهر و بازگویی جریان‌ها و وقایع رخ داده. نویسنده در جای‌جای کتاب به دنبال اثبات توانایی خویش و مذمت اطرافیان و پررنگ نمودن نظریه‌ی توطئه در روند پیروزی انقلاب اسلامی ایران می‌باشد. تناقض‌گویی و ادعاهای بدون مدرک و سند قابل اتکا، این کتاب را به مجموعه‌ای از ادعاهای بی‌اساس و مبهم تبدیل کرده است.» (ص ۱۱۷) آنچه در بررسی کتاب یک‌رنگی روشن شده، این است که: «نویسنده در طول کتاب از هر وسیله‌ای کمک گرفته است تا به قول خودش اثبات نماید که فردی بی‌گناه در جریان‌ات بوده و به نوعی حقیقت‌پایمال شده است.» (ص ۱۳۸)

کتاب شکل‌گیری انقلاب اسلامی: از سلطنت پهلوی تا جمهوری اسلامی، تألیف محسن میلانی، استادیار علوم سیاسی دانشکده دولت و مسائل بین‌الملل دانشکده فلوریادی جنوبی، یکی از کتاب‌های درسی مربوط به ایران و خاورمیانه و حرکت‌های انقلابی این دانشگاه می‌باشد که در سال ۱۳۸۱ به فارسی ترجمه و منتشر شده است. علیرضا نقی‌زاده ملایونسی در نقد و بررسی کتاب فوق نوشته است: «شکل‌گیری انقلاب اسلامی بر یک پایه‌ی تئوریک تلفیقی بنا شده است و نویسنده بدون این‌که تعصب خاصی روی نظریه و دیدگاه خاصی داشته باشد، تلفیقی از نظریات مختلف را مبنای کار خود قرار داده است. این نوع نگاه، باعث شده میلانی عوامل شکل‌گیری انقلاب اسلامی را به عامل خاصی نگاهد و ضمن انتقاد از کسانی که با اتخاذ یک «مدل ساده‌انگارانه» از «شرایط حاکم بر کشورهای در حال توسعه» غافل بوده‌اند، مذهب شیعه را یک ایدئولوژی انقلابی تحلیل کند. لیکن میلانی در تحلیل جایگاه واقعی مذهب و نیروهای مذهبی چندان موفق نبوده و علی‌رغم اذعان به مقبولیت همگانی امام خمینی (ره) نقش ایشان و یارانش را کم‌رنگ‌تر از واقع نشان داده است. همچنین نویسنده به‌رغم توضیح برخی جریان‌های فکری مؤثر در انقلاب، نسبت به تبیین مذهب شیعه و آموزه‌های شیعی، که در پیروزی انقلاب اسلامی مؤثر بودند، چندان اهتمام نرورزیده و به بیان برخی گزاره‌های کوتاه و ناقص در این خصوص بسنده کرده است.» (ص ۱۴۶-۱۴۷)

در ادامه کتاب مشر و طه (ایرانی) تألیف ماشالله آجودانی پس از معرفی و بیان خلاصه‌ی آن، توسط رضا تابش نقد و بررسی گردیده است. آجودانی خود به صراحت مدعی است آنچه وی گفته در این جهت بوده که نشان دهد تشیع یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر در بیگانگی بین ملت و دولت در ایران بوده است در حالی که این ادعا به عینه نادرست است. (ص ۱۹۵)

مواضع سیاسی نهضت آزادی و در رأس آن مهندس مهدی بازرگان همواره از طرف نیروهای انقلابی با ابهامات و سؤالاتی مواجه بوده است که در نقد کتاب انقلاب ایران در دو حرکت توسط محمدعلی صدر شیرازی به آن پرداخته شده است. در کتاب انقلاب ایران در دو حرکت، دو جریان یکی به رهبری امام خمینی و دیگری به سردمداری نهضت آزادی و مهندس بازرگان اختصاص یافته و تلاش بر آن است اصالت جریان اول کم‌اهمیت جلوه داده شود. بر همین اساس رهبری انقلاب اسلامی را متهم به انحراف از آرمان‌های انقلاب می‌سازد. انقلابی که خود حضرت امام شروع کرده است. مهندس بازرگان در

سراسر کتاب به دنبال اثبات این ادعا است که انقلاب اسلامی دو حرکت متمایز را به خود دیده است. در حرکت اول مردم به خاطر هدف به دنبال اشخاص می‌رفتند. اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی، اشخاص جانسین اهداف گشتند. به همین خاطر با انحراف رهبران انقلاب از آرمان‌های خود، مردم نیز به دنبال آنان رفتند (ص ۲۰۹) از ویژگی‌های قابل اشاره این کتاب حذف «قیام ۱۵ خرداد» است قیامی که در دفاع از حریم حضرت امام به راه افتاد و به تصریح حضرت امام نقطه عطف و شروع انقلاب اسلامی عنوان داده شده است. نه حضرت امام، بلکه تمامی موافقان و مخالفین نیز به آن اذعان کرده‌اند. وی اولین و آخرین نویسنده‌ای است که دست به این حذف زده است. (ص ۲۲۴) در اولین مجموعه از نقد تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی، گزینش آثار برای نقد و بررسی به گونه‌ای هوشمندانه انتخاب شده است تا گونه‌های مختلف و آثاری را که با نگرش‌های متفاوت تألیف شده است، در پرتو خود داشته باشد. همچنان که مشاهده شد کتاب‌هایی که توسط محققان داخلی و خارجی نگارش یافته است، آثاری است که با گرایش‌های مشخص ملی‌گرای و لیبرالی تألیف گردیده است. نقد پایانی کتاب به نوع دیگری از منابع متفاوت پرداخته است و آن زمانی تاریخی است. مهدی حقیقین موضوع مقاله خود را نقد و بررسی کتاب زمستان: ۶۶ تألیف اسماعیل فصیح قرار داده است. فصیح در سه حوزه رمان، مجموعه داستان و ترجمه آثار متعددی منتشر نموده زمستان ۶۶: دوا (سی و غربت در جمهوری اسلامی سال ۶۶ از آن جمله است. راوی داستان، جلال آریان راوی اکثر داستان‌های فصیح است که در هر داستان به نحوی مجبور به حضور در مناطق جنوب ایران شده و دستمایه بیان دیدگاه‌های فصیح می‌گردد. (ص ۲۴۵) از آنجاکه نقد فوق از دریچه‌ای نو به بررسی رمان‌های تاریخی می‌پردازد، مملو از نکات و مطالب جالب توجه است که می‌تواند سرمشق نقدهای دیگر شود.

با این‌که مجموعه اول از نقد تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی گامی نو و مستحکم در نقد و بررسی علمی و مستند آثار مربوطه است، بایستی منتظر بود و در مجموعه‌های بعدی نقد و بررسی کتاب‌هایی که با نگرش‌های دیگری تألیف شده، منتشر شود. از آن جمله آثاری که با نگرش کمونیستی به تجزیه و تحلیل انقلاب اسلامی نشستند. به نظر می‌رسد درج تصویر جلد آثار مورد نقد هم لازم باشد زیرا گاه خود طرح جلد نیز مورد نقد قرار گرفته است. باز امید است طرح جلد مجموعه‌های بعدی یکسان باشد. در هر حال وجود یک فصلنامه علمی برای مرکز پژوهشی بزرگی چون مرکز اسناد انقلاب اسلامی ضروری است تا بتواند در آن به نقد و بررسی منابع تاریخ انقلاب اسلامی بپردازد و در میان مراکز دانشگاهی هم مخاطبان خود را راضی نماید.

پی‌نوشت

1. mirkohy.nikbakht@gmail.com

۲. مرکز اسناد انقلاب اسلامی طی فعالیت خود موفق به انتشار بیش از شصت جلد کتاب در حوزه تاریخ انقلاب شده است.

۳. نگارنده در سال ۱۳۸۶ به نقد و بررسی کتاب سه سال مبارزه مرجعیت شیعه تألیف حجت الاسلام حسینیان در حضور وی در معاونت پژوهشی پرداخت.

۴. در سال ۱۳۸۷ به مناسبت سیمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی ایران همایش تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی توسط خانه کتاب برگزار گردید که مجموعه مقالات آن با عنوان سوبه‌های تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی به اهتمام خانه کتاب در بهمن ۱۳۸۸ منتشر گردیده است.